

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

КАТЕДРА „МЕТОДИКА НА ЧУЖДООЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ”

Глория Костадинова Бакърджиева

ВЪЗГЛЕДИТЕ НА КВИНТИЛИАН ЗА

ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

Автореферат

на дисертационен труд за присъждане на образователна и

научна степен „доктор”

Професионално направление 1.3. „Педагогика на обучението по...”,
докторска програма „Методика на обучението по чужд език” - латински

Научен ръководител: проф. дфн. Димитър Веселинов Димитров

София

2019

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедра „Методика на чуждоезиковото обучение” към Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски” от 13.09.2019 г.

Изследванията от дисертационния труд са извършени в Катедрата по методикана чуждоезиковото обучение. Трудът съдържа 215 (260 стандартни) страници. В библиографията са посочени 95 заглавия (консултирана и цитирана научна литература) на български, руски, английски, испански, италиански, немски, френски, холандски език.

Научно жури:

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 24.01.2020 г.от 16.00 часа в зала 247 на Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в кабинет 251 на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, както и на сайта на университета www.uni-sofia.bg.

Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалност на темата

Дисертацията е съзвучна със съвременната лингводидактическа теория и практика и с актуалната методика на преподаване на чужди езици в български условия – Софийски университет ”Св. Климент Охридски”, ФКНФ, Катедра „Методика на чуждоезиковото обучение” – както на класически, така и на модерни. В съвременната ситуация на повишен интерес към многоезичието и развитие на чуждоезиковото обучение, античният римски билингвизъм представлява значителен интерес за изследване. Възгледите на Квинтилиан за усвояването и изучаването както на роден, така и на втори език могат да бъдат особено полезни за съвременната теория и практика на чуждоезиковото обучение. От една страна, той говори за изучаването на латински и старогръцки език като говорими, възприемани днес като класически езици на културно наследство, а това е особено ценен извор на идеи за днешната дидактика на тези езици. От друга страна, разглеждайки латинския език като роден и гръцкия като втори културен език в рамките на римското образование, авторът ни представя материя, сравнима с дидактиката на съвременните говорими езици. Чрез изследване на „Обучението на оратора” и реконструиране на възгледите на Квинтилиан за езиковото обучение откриваме нови пътища за съпоставяне на дидактиката на класическите езици и модерните говорими езици, за по-ясно открояване на сходствата между тях, за ползотворно сътрудничество между отделните лингводидактически дисциплини.

Затова разглеждам схващанията на големия римски ретор за всички етапи на овладяване на езиците и изтъквам възможностите за съпоставката им с модерните разбирания за начално усвояване на език, ранно чуждоезиково обучение, училищно езиково обучение на всички нива.

Обект на изследването

Обект на изследването е езиковото обучение в рамките на езиковото образование в римската античност. Разглеждат се всички нива на овладяване на езика: от началното усвояване до усъвършенстването на уменията за говорене на професионално равнище.

Предмет на изследването

Предмет на изследването е текстът на Квинтилиан в рамките на римската лингводидактика. „Обучението на оратора” е значим предмет на изследване, защото представя едновременно гръко-римската традиция в образованието, в частност в езиковото обучение, а също и личния опит и възгледи на един от най-големите преподаватели на епохата.

Цел

Цел на дисертацията е да реконструират възгледите на Квинтилиан за езиковото обучение. Тъй като няма сериозни аналитични изследвания върху „Обучението на оратора” в българската академична литература, а още по-малко може да се говори за разработки върху педагогическата и лингводидактическата стойност на творбата, сметнах за уместно да започна това проучване. В настоящия труд разглеждам, анализирам и представям произведението на М. Ф. Квинтилиан от лингводидактическа гледна точка; доказвам значимостта му за съвременната лингводидактическа теория и практика.

Задачи на дисертацията

Във връзка с осъществяване на основната цел на изследването си поставям следните задачи:

- Анализ и коментар на значими пунктове в текста на Квинтилиан;
- Реконструкция на възгледите на автора, свързани с чуждоезиковото обучение;
- Поглед към „Обучението на оратора” през призмата на съвременната лингводидактика;
- Откриване и дефиниране на представителни методи и похвати при обучението;
- Представяне на авторски (мои) преводи и коментари с оглед на лингво-дидактическата реконструкция;
- Преглед на изследвания на други автори, посветени на „Обучението на оратора”;
- Преглед на модерни изследвания по въпросите на чуждоезиковото обучение.

Всички задачи, така разграничени, са подчинени на основната задача на работата да изследва лингводидактическата теория и практика, представени от Квинтилиан в „Обучението на оратора” и да изтъкне техните същностни характеристики, които могат да намерят успешна реализация в съвременната ситуация на езиковото обучение.

Основна хипотеза

Основната хипотеза на моето изследване е, че от теорията и практиката на обучението по роден и чужд език в Рим през I век сл. Хр., представени от Квинтилиан, днес можем да извлечем важни и полезни изводи, които да способстват за по-нататъшното развитие на модерната методика на преподаване и изучаване както на класическите езици, така и на говоримите езици. От една страна, „Обучението на оратора” разглежда преподаването и изучаването на латински и старогръцки език; от друга страна – представя двата езика в тяхната реалност на роден и втори език в действителността на римската античност.

Научни методи, използвани в труда

Основният научен метод, приложен в разработката на темата, е методът на лингво-дидактическата реконструкция, представен за първи път от професор Димитър Веселинов през 2005 г. в труда му „Възрожденският урок по френски език. Лингводидактическа реконструкция”. В увода към своето изследване проф. Веселинов обяснява метода като „ретроспективен анализ, допълнен от метода на лингводидактическата аналогия”. Следвам така изложението и онагледен в труда на проф. Веселинов метод в своята работа върху произведението на Марк Фабий Квинтилиан. Проследявайки изложението на големия римски ретор, възстановявам неговите възгледи за обучението по роден и чужд език на всички нива и доказвам тяхната значимост днес.

В по-мощабен план, моето изследване следва принципите на лингвокултурната и лингводидактическа археология на познанието, област, представена в проучването на проф. Веселинов „Българските студенти на Фердинанд дьо Сосюр” от 2008г.

Реконструирам възгледите на Квинтилиан за езиковото обучение в рамките на гръко-римската образователна традиция и отбелязвам тяхната важност и приложимост в съвременната ситуация.

Обем и обхват на дисертационния труд

Дисертацията е структурирана в пет глави. Първата глава е уводна. Втората глава предлага исторически преглед. Третата глава разглежда възгледите на автора за усвояване на езиците, ограмотяването и средното училище по граматика. Четвъртата глава прави преглед на подготовката по реторика. Петата глава е заключителна и представя рецепцията на произведението и автора, а също и приносните моменти на разработката. Следват два речника на термини като приложения. А накрая библиография от 95 заглавия, от които 25 на български език, 3 на руски език, 24 на английски език, 11 на френски език, 5 на немски език, 8 на италиански език, 5 на испански език, 2 на холандски език, 1 на латински език. 29 от заглавията са интернет източници. Трудът е разработен на основата на латинския оригинал на „Обучението на оратора”, а в процеса на изследването са използвани още няколко латински извора: откъси от „За оратора” и „Тускулански беседи” на Цицерон, епиграма на Марциал, сатира на Ювенал, откъс от „За латинския език” на Варон, откъс от Марциан Капела. А също и отделни кратки откъси на старогръцки. Част от преводите на основния текст са мои (там, където изследването изисква превод, съответстващ на лингводидактическият подход на работа), а за по-голямата част използвам публикувания превод на Макарий Порталски. Преводите на Цицерон също са взети от публикуваните. Преводите на останалите извори са мои. Дисертацията съдържа 215 (260 стандартни) страници.

Изследванията от дисертационния труд са извършени в духа на докторантската програма по „Педагогика на обучението по (методика на обучението по чужд език) към Катедра „Методика на чуждоезиковото обучение“ при Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Структура и съдържание на дисертацията

Съвременното европейско образование е наследник на античната традиция, на възникването и развитието на образованието в гръко-римската цивилизация. Проследяването на античното наследство в днешната действителност на европейското многоезичие дава богати възможности за изследвания и разработки, които да доведат до по-пълно разбиране и усъвършенстване на модерната лингводидактика. Римската образователна теория и практика е особено полезен извор на информация не само заради огромното лингвистично наследство на латинския език в съвременните европейски езици, но и заради факта, че представя първия ярък пример на

билингвизъм. Днес у нас, както навсякъде в Европа, се отделя особено внимание на обучението по втори език и се насърчава все повече плурилингвизмът. Затова представената от Квинтилиан образователна ситуация на билингвизъм, в която гръцкият език се възприема като културен език, звучи много актуално и интересно. От друга страна, представянето на обучението по днешните класически езици като живи дава един нов поглед към съвременната методика на тяхното изучаване.

В настоящия дисертационен труд се разглеждат подробно и задълбочено възгледите на римския ретор от I век сл. Хр. за всички етапи на овладяването както народния, така и на втория език. Изследвам етапите на езиково обучение в тяхната естествена последователност, тъй като моят труд е с практическа насоченост и разглежда процесите на овладяване на езиците с техните своеобразни особености. Правя съпоставки със съвременните теории за ранно езиково обучение и начално образование с естествен преход към средния и горния курс на образование. Днешните педагози и специалисти по лингводидактика се интересуват от въпросите в същата естествена последователност. Всеки етап на обучението е обвързан с особеностите на възрастовата група и езиковата среда на всеки ученик.

В началото на разработката са изтъкнати изследователските интереси, довели до избора на темата.

В уводната глава е аргументирана актуалността на темата. Уточнени са обектът и предметът на изследването. Формулирана е основната хипотеза. Изяснени са целта и задачите на труда.

Във втората част на същата глава са изложени авторските трудове, спомогнали за разгръщането на настоящото изследване. Всички те ми послужиха като опора за уточняване и излагане на моето лично възприятие на текста на „Обучението на оратора“. Описала съм монографии и статии, които са ми съдействали в конкретната работа по провеждане на изследването и съм изразила отношението към тях като извори на информация и вдъхновение.

Втора глава е наречена „Исторически преглед“. В първата ѝ част съм представила история на образованието в гръко-римската античност. На този фон, обрисувана е помощта на изследванията на Анри Мару и Вернер Йегер, трактатът на Квинтилиан придобива по-ясно и конкретно дидактическо звучене. Тъй като разглеждам „Обучението на оратора“ от лингво-дидактическа гледна точка, този исторически контекст е особено важен за включване на текста в цялостната образователна действителност на епохата. Разгледала съм отделните етапи в развитието

на гръцкото образование, а след това и на римското, както и процесите на влияние на първото върху второто, за да дам възможност за по-пълно и задълбочено разбиране на възгледите на Квинтилиан за двуезичното обучение на римските деца и младежи.

Прегледът на историята на античното образование има за цел, от една страна конкретно да ситуира възгледите на Квинтилиан, а от друга страна, да подчертае значението на гръко-римската образователна традиция днес.

Романизацията на завладените територии се изразява в разпространението на гръко-римското образование. Това се осъществява в Африка и навсякъде в западна Европа, а с движението на римските войски по Дунав и на изток до Черно море в земите на днешна Румъния. Разполагаме със сведения за начални училища в многобройни села по територията на империята, *agrammatici* и *rhetores* има преди всичко в големите градове. (Мару 1958:380-397)

Образованието е насочено към децата на управляващата класа, особено в средното и висшето ниво.

Така римската държавност с провеждане на своята политика за обединяване на завладените територии разпространява и затвърждава римската култура чрез образованието и полага основите на общността на Европа, а оттам и на света.

Следващата част на втора глава представя живота и делото на квинтилиановия кумир в ораторското изкуство Цицерон, когото Квинтилиан цитира многократно и на чиито идеи се опира. Очертала съм образователната биография на Цицерон, тъй като тя е особено показателна за развитието на римското образование. Представила съм основните произведения на най-големия римски оратор, свързани с въпроси на образованието, защото те служат като опора на Квинтилиан много често в неговото изложение. Особено внимание съм обърнала на превода, който Цицерон прави на гръцкото понятие *παιδεία* (образование, култура), а именно *humanitas*. Когато римляните започват да използват *humanitas* като свой еквивалент на *παιδεία*, произходът на думата от *homo* (човек) прави очевидна фундаменталната разлика във възгледите. *Humanitas* внася в римския идеал за култура нотка, която отсъства в по-интелектуалния гръцки идеал: идеята за човешко достойнство и съчувствие. *Homo sum, humani nil a me alienum puto* /Човек съм и нищо човешко не ми е чуждо/ Теренций Афер/. По-конкретните понятия *Institutio*, което означава обучение и *educatio* – домашно възпитание се обединяват в обхватната същност на *humanitas*.

Последната част на историческия преглед представя биографията и творчеството на самия Квинтилиан. Името на Квинтилиан се е превърнало в синоним на

реторическото изкуство така, както той самият казва за името на своя предшественик Цицерон, че е не просто *nomen hominis*(име на човек), а *nomen eloquentiae*(име за красноречието)(I.O.10, 1, 112). Колкото името му е известно заради монументалната му творба, толкова са оскъдни изворите за живота му. Все пак, можем да очертаем най-общо неговата съдба.

Квинтилиан е испанец и професионалист, който дължи съдбата си на империята. Според Авзоний и Св. Йероним, които най-вероятно дължат информацията си на загубената глава на „*За прочутите ретори*” на Светоний, Квинтилиан произхожда от Calagurris в Северна Испания. Това е град Calagurris Nas(s)ica, днешен Калаора, на западния бряг на река Ебро, близо до границата с Навара, в лозарския район Риоха. (Гуин 1926:180)

Отбелязала съм основните източници на информация за неговия живот и дейност. Сред другите факти съм включила и произведения, посветени му от негови съвременници, които недвусмислено подчертават неговото значимо място в римската култура и образование през I век сл. Хр. Предложила съм свои преводи на стиховете.

Трета глава започва същинското представяне на основната тема на изследването: възгледите на Марк Фабий за езиковото обучение. Тя е наречена „Анализ на общообразователните възгледи на Квинтилиан”. Най-напред разглеждам възгледите на римския ретор за началното усвояване на двата езика. Като най-съществена черта на първоначалното общуване надетето с възрастните трябва да се открие подражанието. Идеята за подражанието е ключова за разбиране на изискванията към речта на първите хора, които детето ще чуе. В античността теорията за подражанието заема основно място в разбиранията както за развитието на индивида, така и за човешките прояви въобще. Тя може да се разглежда на различни нива и в отделни насоки. Става обект на изследване и тълкуване както от философията, така и от филологията. Аристотел например характеризира поезията или творчеството като подражание на природата. Платон представя материалния свят като подражание на неанеизменния свят на идеите. Дионисий Халикарнаски говори в своето едноименно произведение за следването на образци при литературното творчество. Квинтилиан също отделя голямо внимание на нагласата на човека да взема пример от заобикалящите го. Когато говори за подражание при малките деца в процеса на словесно общуване, той не се ръководи от философски и филологически принципи, а прави вярно психологическо наблюдение, което не можем да отречем и днес. Макар да не проучва подробно и задълбочено природата на най-ранното общуване на детето с възрастните, вниманието, което отделя

на примера на правилната реч е показателно. Особено интересни са неговите доводи за необходимостта от усвояване първо на културния език. Повечето изследователи критикуват това негово изискване, но то звучи основателно от позицията му на римлянин.

Съществен момент в изложението на Квинтилиан е грижата за заниманията на децата в предучилищна възраст. След началното усвояване на двата езика през първите три години децата трябва да продължат да се занимават и развиват. Изложено е разпространено мнение, че децата преди седемгодишна възраст не трябва да се обучават на четмо и писмо. Опирайки се на убежденията на стоическия философ Хризип, Квинтилиан подкрепя идеята, че децата не трябва да бъдат оставяни без занимания. Този възглед е показателен за процесите на човешкото развитие като непрестанни и вътрешно свързани.

Интерес представляват възгледите за ограмотяване по двата езика. Изложила съм идеите за последователно и поетапно запознаване с азбуката, сричките и овладяване на уменията за четене и писане. Някои от тези идеи са особено интересни с новаторския си характер. Например буквите от азбуката трябва да се изучават всяка със звуковата ѝ стойност, тъй като наизустяването само на азбуката като цяло води до забавяне в развитието на уменията за четене. Този възглед звучи новаторски в античната дидактика. Но той звучи новаторски дори днес. Векове наред изучаването на четене е било затруднено, защото съветите на Квинтилиан са потънали в забвение. През 90-те години на XX век професор Даян Макгинес разработва система за четене, наречена Jolly Phonics programme. Нейният метод на работа продължава идеята на Квинтилиан за изучаване най-напред на звуковата стойност на буквите.

Възгледите на Марк Фабий за процеса на ограмотяване, за усвояване на уменията за четене и писане звучат актуално днес, защото се основават на много верни наблюдения и на търсене на естествен подход на работа.

Най-подробно съм представила езиковото обучение в средното училище. Това е основният образователен курс, който полага база за езиковото и познавателно развитие на детето. Разгледала съм ролята на учителя, положението на учениците, програмата за обучение, която обхваща цялостно опознаване на езиците наред със създадената на тях литература, заедно с общообразователните предмети.

Макар да е ретор, Квинтилиан познава в дълбочина средното училище, наречено училище на граматика. Той отделя много внимание на този среден етап на образованието. Затова и аз съм направила обстоен преглед на възгледите му за

обучението на това ниво. Както конкретно за езиковото обучение, така и за обучението по всички дисциплини, чието изучаване цели развитие и укрепване на знанията по езиците. Действително, Квинтилиан е единственият запазен извор за обучението по граматика. Макар да не е граматик, а ретор, той дава ценни сведения, разглеждайки подробно обучението в средното училище.

Когато днес кажем “граматика”, имаме пред вид система от правила, на които се подчинява езиковата практика. За античните хора това понятие е по-различно – много по-широко, обхватно, многопластово. Зад него стои цялостното езиково обучение, обхващащо правилата на езика и запазените художествени произведения – поезия, история, реторика. Квинтилиан дели граматиката като учебна дисциплина главно на две части. Квинтилиан ще нарече двата дяла на граматиката с гръцките им имена: *methodice* и *historice*. *Methodice* е онзи първи дял, който проследява правилния начин да се говори. Терминът произлиза от гръцката дума *methodus*, която според старогръцко-българския речник означава път или начин на изследване или излагане. Или гръцкото название разкрива този първи дял на граматическото обучение като изследване и излагане на характеристиките на езика. В неговото представяне Квинтилиан ще даде напътствия към учителите как да изяснят правилата на езика и да развият умения за правилното му използване. След него идва ред на втората част на *γραμματική* – *enarratiopoetarum* или *historice* – особеностите на четенето на автори, т.е. изучаването на това, което днес наричаме “литература”.

Уроците и упражненията в училището на *grammaticus*, не са само чисто езикови. За доброто образование са необходими занимания по всички дисциплини, създадени и развити до момента, от всички области на познанието.

Програмата, която Квинтилиан предлага за средното училище, включва предметите на общото образование – онова, което гръците наричат *εγκύκλιος παιδεία*. Реторът обосновава необходимостта от изучаване на *εγκύκλιος παιδεία* и утвърждава цялостна програма за обучение, която да подкрепя и развива езиковото обучение. Образованието, което той предлага и описва, е езиково. Граматиката е основата на средния етап, а реториката на висшия. Но всички останали достижения на човешката мисъл и дух се покриват в този курс в полза на езика и чрез езика. Тези занимания служат за обогатяването на езика и мисълта. Онзи, който ще говори пред обществото, следва да познава постигнатото знание и творчество, за да черпи теми и изрази средства от всяка подходяща област във всеки момент. Или обучението по граматика се нуждае от обучение по всички изброени дисциплини, за да даде основа на бъдещия

оратор, която да оформи както неговата способност да говори, така и светогледа му. Представила съм необходимостта от изучаване на всички съществуващи научни дисциплини като път за развитие на езиковите умения.

Така съм анализирала възгледите на римския ретор за усвояването и изучаването на родния и втория културен език на всички нива до постъпването в най-висшето училище на ретора.

В **четвърта глава** съм представила личния преподавателски опит на големия учител по реторика и съм търсила приложението на неговите възгледи в съвременната подготовка на учители по език. Тя се нарича „Реторическите умения на учителя”. След завършване на училището на *grammaticus* идва следващото ниво в училището на *retor*. Квинтилиан е ретор и неговата сила е именно в излагане на реторическата материя. Така той представя в подробности и тънкости най-висшия курс на обучение в Рим. Този етап на римското образование, съсредоточен върху езиковата подготовка на учещите за професионално боравене с езика, може да предложи много идеи за съвременното обучение по роден и чужд език на високо ниво. Училището на ретора може да бъде съпоставено с гимназиалния курс на обучение днес и курс на висше образование. Наистина, образованието днес обхваща много голям кръг от познания във всички области на научните постижения на човека. Акцентите падат на различни предмети за отделните учещи. Общият диапазон на изучаваните дисциплини е много по-широк. Все пак, езиковите познания са все така от основна важност. Обучението по роден и втори език има решаваща роля за развитие на мисленето и уменията за изразяване на учещите, а не по-малко за способността им да откриват и разбират информация във всички други области на познанието. Все повече съвременни изследователи в областта на лингводидактиката достигат до идеи за възстановяване и задълбочаване на реторическата природа на езиковото обучение. Стремещт към усъвършенстване на комуникативните умения на учещите води специалистите до идеи за развитие на „реторическа компетентност” като „най-високото ниво на комуникативната компетентност” (Нищета 2015:495).

Прегледала съм същността на реториката, представена от Квинтилиан, ролята на учителя, положението на учениците, програмата за обучение.

За мен от голямо значение е мнението на автора за личността и ролята на учителя. Сравнила съм неговите възгледи със съвременните разбирания, защото намирам много сходства между тях. Урокът при ретора е представен като поредица от изисквания към учителя и учениците. От учителя се очаква подход, чрез който той да

внушава уважение както с познанията и примера си, така и с цялостното си поведение и отношение към учениците.

В изложението се забелязва психологическа вярност и точна преценка за взаимоотношенията между учител и ученик, за взаимодействието между двете страни в процеса на обучение.

При всеки повод Квинтилиан ясно изразява мнение, че знанието трябва да се полага на здрави основи. Както за началното усвояване на езиците изисква правилна реч още от дойките, така и за висшия курс по реторика настоява за търсене на най-добър учител от самото начало на обучението.

Проследила съм въпросите за подготовката, която следва да получат учещите. И в училището на ретора Квинтилиан подчертава необходимостта от индивидуализиране на подхода за работа с учениците. За основно предимство на преподавателя се смята способността му да различава специфичния талант на всеки от учениците си. Всеки ученик следва да бъде подготвян съобразно заложените си, но така, че да развие напълно способността за ораторско майсторство.

Особено внимание в изследването си съм отделила на програмата за обучение в този най-висш курс на образование. Започнала съм с началните занимания и упражнения при ретора, които според автора следва да продължават вече усвоеното в предходното училищно ниво. Подходящи упражнения за поставяне на новото начало са приказка, разказ с доказване, история. Квинтилиан особено набляга на качествата, които учителят следва да изисква от разказите на своите ученици. Упражненията трябва да бъдат в разказване, което „не бива да бъде сухо и постно”, но също и да не подражава „на поетичната волност”. Насърчава установяването на умереност, която да стане постоянна характеристика на стила впоследствие. Както обобщава Бианка, ”*Квинтилиан поддържа като подход за разказите средата. Златната среда между сухотата и прекалената украсеност*”. (Бианка 1963:150)

Дейностите, които Квинтилиан препоръчва, са степенувани. Тяхното подреждане и натрупване, логично и последователно, показва неговите професионални умения и тънкия му психологически усет.

Неизменно насочва вниманието на учителя към развитие у ученика на съобразителност и способност за преценка на полезността от казаното. Постепенното градиране на упражненията за говорене – от преразказ на приказка, разказ с доказване, история, през похвала и порицание до общи места и тези, полага началото на курса по

реторика. Така учениците, умело водени от своя учител, се доближават до същността на реториката – умението да се говори добре.

Наред с упражненията за говорене съмразгледала и важноста на заниманията с четене на автори при ретора. Реторът следва да чете с учениците и да им помага да откриват предимствата и недостатъците на използвания език, за да развият те своя собствен изказ. Това е задължение за учителя по красноречие, подчертава Квинтилиан, защото за развитието на способностите за изразяване са необходими убедителни примери.

Спряла съм се на наизустяването и декламациите като специални учебни дейности. Заучаването наизуст е много подходящо за развитие на паметта и обогатяване на личния речник, готов за употреба. Квинтилиан му отделя специално внимание. А декламациите са подготовка за форума. Те следва да носят характеристики на реално публично говорене по различни поводи. Те са първият досег на учениците с изказването пред публика. Това определя и значимостта им като вид дейност и упражнение.

След началните занимания продължавам със задълбочаването на обучението. Разгледала съм всички дялове на красноречието и видовете речи.

Последователно съм представила възгледите на автора за работата по всяка една част на ораторското изкуство. Най-напред съм разгледала работата по намиране на материала - *inventio*. След това съм изложила особеностите на излагането на откритите мисли – *dispositio*. Особено внимание съм обърнала на словесното изказване или намирането на думи за откритите мисли - *elocutio*. За мен голям интерес представляват възгледите на Квинтилиан за стила и особено за средствата за украсяване на речта. Затова съм се спряла в повече подробности на въпросите за тропите и фигурите. Квинтилиан отделя голямо внимание на украсяването като поле за лична изява на всеки оратор. Подчертава значението на украсяването за убедителността на речта и разглежда подробно всички средства за постигането му. Последователно разглежда мястото и значението на сентенциите, всички видове тропи и фигури. Дава определения и примери, които могат да служат както на учещите, така и на преподавателите. Изложението му е не просто информативно, но методически ориентирано и целенасочено.

Направила съм съпоставки със съвременни теории, за да изтъкна полезността на квинтилиановите възгледи и днес в организиране на обучението по език и литература.

Отделила съм повече време и място в изследването си на упражненията за

развитие и поддържане на всички езикови умения, чрез които според автора се постига лекота в говоренето – ἑξίς. Хексис е онази способност, годност или лекота /facilitas/ на латински да се говори, която е цел на целия процес на реторическо обучение. Само знанията за частите на реториката не са достатъчни, за да се говори свободно. Необходима е много практика. Необходими са много упражнения. За да изясни същността на хексис и пътя за постигането ѝ, той отговаря на често задавания въпрос дали се отива до нея с повече писане, с повече четене или с повече говорене. Не може да се отговори с едно от тези умения. Трите вида упражнения за развитие на речта са взаимосвързани така, „че, ако нещо от тях липсва, напразни ще ни бъдат усилията и за останалото.” Всички те е нужно да се практикуват постоянно и усърдно.

Квинтилиан се насочва към упражненията, следващи и съпътстващи теорията, като ги подрежда и степенува по значимост. Тази част на трактата е особено информативна, представяйки различните говорни умения и дейностите за тяхното усъвършенстване. Авторът подрежда и степенува практическите упражнения така:

Nam certe, cum sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est, atque hinc initium eius artis fuisse manifestum est, proximam deinde imitationem, novissimam scribendi quoque diligentiam.(X, 1,III)

Без съмнение, понеже говоренето е задължение на оратора, то преди всичко той трябва да говори; очевидно оттам води началото си изкуството красноречие. След това идва подражанието и най-после грижата за писането.

Най-напред се откроява необходимостта от говорене. Но говоренето е умение, което се развива въз основа на другите упражнения, които дават богатството от мисли и думи, нужни на говорещия. Като втори и много решителен момент се явява подражанието. Подражанието чрез четене и слушане.

Квинтилиан изисква единство на теория и практика. Красноречието, за което говори, се развива със слушане на най-добрите оратори и четене на най-добрите автори.

Чрез слушане и четене се усвоява богатство от думи, а текстът въздейства като пример. Пример, който учи как да се готви и подрежда речта, как да се произнася.

Квинтилиан определя четенето и подражанието като външни помощни средства. Можем да съпоставим неговото определение със съвременното разграничаване между продуктивни и рецептивни езикови умения. Четенето и подражанието обхващат процеси на възприемане на чужд текст, неговото осмисляне, оценка и подготовка за използване като образец. Писането е дейност, която е лична или вътрешна. То е

творческа проява на собствената дарба на учещия. Затова именно е трудно, както отбелязва авторът.

Писането обхваща сложна мисловна дейност. То включва търсене и намиране на най-точни думи, обмислянето им, подреждането им, за да изразят точно най-подходящи мисли. Писането представлява задълбочено мислене и отразяването му във фиксирана словесна форма. Този подбор и преценка изискват време за развитие и затвърждаване

Освен това, в рамките на упражненията за развитие на тези умения, Квинтилиан представя своеобразна литературна критика или каталог на гръцки и римски автори, полезни за развитие на ораторското майсторство. Каталогът представлява голям интерес както като образец на литературна критика, така и като методическо изложение на автори за четене, представени от гледна точка на тяхната полезност за развитие на реторически умения.

Защо всъщност разглеждам в подробности изложението на Квинтилиан за авторите, заслужаващи да бъдат четени за постигане на способност за красноречие? Първо, защото неговият възглед за ползата от литературата в езиковото обучение е все така актуален и днес. В книгата си *«Литературата, метафората и учещият чужд език»* Джонатън Пикън казва: *«От гледна точка на преподаване на език, работата с литература се счита за ценна, защото литературните текстове са автентични, мотивиращи и (по думите на Лазар 1993 : 14-15) стимул за усвояване на езика.»* (Пикън 2007:12)

От друга страна, защото каталогът с «големи автори» служи до днес като силен и убедителен пример за съставяне на програми за четене на студенти по целия свят. Американската преподавателка и изследователка Кейти Идън търси мястото на своя курс *Columbia “Great Books”* в съпоставка с квинтилиановата литературна критика. (Идън 2000: 65).

Каталогът на Квинтилиан е особено полезен за преподавателите и изучаващите класически езици. По него може да се правят учебни програми за курсове на обучение и всеки сам да избере произведения за лични занимания. Не по-малко интересен може да бъде и за изучаващите и преподаващите други езици и литератури. Неговият подход на търсене и оценка на съществуващата литература може да служи като убедителен пример за подражание.

Четенето на литература е съществен дял от езиковото обучение в римската античност. Квинтилиан отделя специално внимание на предмета *historice* в училището на граматика. Подчертава важността на четенето на оратори и историци на уроците на

ретора. Затова отделя толкова място в книгата за развитието на *ἐξίς* за представяне на каталога на онези гръцки и римски творци на словото, които смята за достоен образец.

Подходът му при представяне както на гръцките, така и на римските автори е обоснован от търсенето на обилието на речта, красотата на изразяването и съответствието на изказа спрямо темата.

Представила съм паметта - *memoria* като съществена част на реторическото изкуство. Търсила съм паралели между възгледите на Квинтилиан и съвременните теории за паметта.

Изложила съм и вижданията на ретора за последния дял в разработването на една реч, а именно произнасянето- *pronuntiatio vel actio*.

Завършвам главата с образа на оратора, който авторът създава в своето произведение и обобщавам неговия нравствен идеал, който придава приповдигнат тон на цялото му изложение. Квинтилиан разглежда обучението на оратора като процес на цялостно развитие на неговата личност. Обучението има много силно изразен нравствено формиращ характер. Идеалът за оратора е една особеност на квинтилиановия труд, която категорично го отличава от Цицерон. Цицерон иска ораторът да бъде всестранно образован и културен, но никъде не поставя изискване да бъде **vir bonus**, за да стане добър оратор. Ако отнесем идеала на Квинтилиан към нашата дидактическа ситуация, трябва да отбележим, че днес ние също се стремим към изграждане на нравствен облик особено на бъдещия учител. Именно съчетанието от нравствен пример и преподавателски способности привлича учениците към даден учител и неговия предмет. Идеалът на Квинтилиан има своята сила и привлекателност и днес.

Петата глава на дисертацията е заключителна. Първата ѝ част представя рецепцията на квинтилиановия трактат в Европа през Средновековието и Ренесанса. Разгледала съм влиянието на Квинтилиан преди откриването на пълния текст на „Обучението на оратора”. След това съм изтъкнала и голямото значение на откриването на цялостния трактат от Поджо Брачолини през 1416 г., както и въздействието му върху редица дейци на културата и образованието, сред които особено Петрарка и Еразъм Ротердамски. Рецепцията на „Обучението на оратора” през Средновековието и Ренесанса недвусмислено показва значимостта на възгледите на Квинтилиан за изграждането на по-богато и по-стройно езиково образование.

Втората част очертава модерната рецепция на творбата в страни, чиито езици са наследници на латинския език. Представила съм възгледите на някои модерни

изследователи от Испания, Нидерландия, Южна Африка за значимостта на квинтилиановия трактат и възможностите за използване на неговите идеи в модерната ситуация на езиковото обучение.

Модерното езикознание, психолингвистиката, прагматиката, семиотиката и лингводидактиката не могат да оставят без внимание унаследената традиция. Автори от различни страни отделят внимание на дидактическото наследство на Квинтилиан и сочат възможни пътища за оползотворяване на неговите идеи в рамките на модерната наука за езика и езиковото образование.

Третата част запознава с рецепцията на Квинтилиан у нас. Представила съм превода на Макарий Порталски, който дава чудесна възможност на българската читателска публика да се запознае с мислите на Квинтилиан. Отбелязала съм и известните трудности, които този превод поставя пред лингво-дидактическия анализ на трактата. Затова съм изразила и надеждата си, че моят труд ще хвърли светлина и върху тази дидактическа и педагогическа страна на произведението на големия римски ретор, която у нас не е получила достатъчно внимание до сега. А произведението има голяма стойност именно като източник на сведения и идеи за образователната теория и практика в Рим на всички нива на образование. То е единственият в цялост запазен извор за действителността на езиковото усвояване, предучилищното обучение, началното и средното училище в гръко-римската античност.

Последната част на пета глава е същинското заключение на моя труд, в което съм изложила и неговия принос.

Изтъкнала съм как Квинтилиан подробно разглежда всички етапи от усвояване и овладяване на езика, от постигане на майсторско умение за неговото прилагане във всякакви възможни ситуации на реторическата комуникация.

Изреждайки мнения на различни изследователи от XX и XXI век за значимостта на „Обучението на оратора“ в историята на педагогиката и лингводидактиката, а също и за модерното звучене на много от вижданията на Квинтилиан, съм се постарала да обоснова необходимостта от моето изследване в контекста на българската рецепция на това голямо, а смея да кажа, и уникално по съдържанието си произведение. Търсила съм паралели между идеите на римския ретор и днешната лингводидактика. Цитирала съм също автори и техните изследвания, които нямат пряка връзка с произведението на Квинтилиан, но работят днес в същата област. Използвала съм всички споменати и цитирани книги и статии, за да подчертая своите изводи за възгледите на автора.

Вярвам, че съм доказала значимостта на квинтилиановите идеи за днешната теория и практика на езиковото обучение.

Следват две приложения, които представляват речници на термини с лингводидактически характер, използвани от Квинтилиан в неговия трактат. Смятам, че те могат да бъдат полезни както за разбирането на настоящия текст, така и за работа по произведението. Могат да бъдат полезни при преподаване и изучаване на творбата, а също и в общ курс по дидактика на класическите езици.

Накрая е представена библиография, включваща извори за настоящото изследване и текстове на научни монографии и статии, използвани в работата.

Изводи от проведеното изследване

Започвайки от процеса на естествено усвояване на родния и втория език, Квинтилиан преминава през етапите на предучилищната подготовка на децата, началното огромяване възрастни или в началното училище, изучаването на „граматика“ с целия цикъл на *εγκύκλιος παιδεία* в средното училище на граматика. Разглежда всички тези нива на езиково усвояване и обучение, за да проследи чрез методите и похватите на работа пътя на овладяване на езиците и полагането на здрави основи за красноречието. Неговите възгледи, подкрепени от гръко-римската традиция, представят пред нас жива картина на римското училище от I век сл.Хр. Това училище, в което всички дисциплини са организирани и обединени от идеята за майсторско овладяване на родния и чуждия език, може да ни даде много полезни концепции за обогатяване и интердисциплинарно обвързване на обучението по езици днес с обучението по останалите учебни предмети; за хармонизиране и надграждане в образователния процес.

Обучението по класически езици в средното училище днес например, може да се свърже успешно с обучението не само по история, философия и култура, но също и с предмети като физика, математика, химия и биология. Терминологията на всички тези дисциплини може да стане много по-ясна и разбираема за всеки от учещите чрез обвързване на знанията по езиците и научните предмети. Обучението по роден език следва да се обвърже с обучението по всички предмети, като така се осигури, от една страна, богат и стабилен речник по езика, а от друга страна, по-задълбочено разбиране на информацията, получавана във всички сфери на знанието. Обучението по втори език

също е полезно да се свърже с повече други дисциплини за обогатяване на речника на учещите.

Възгледите на Квинтилиан за усвояването на езиците и изучаването им в системата на училището дават здрава и сигурна основа за работа в тази насока и днес. Езикът е все така основният път за придобиване и развитие на всички познания. Неговото овладяване е жизнено важно за съвременния човек.

Изискванията на Квинтилиан за многостранна подготовка на оратора, неговият интердисциплинарен подход към обучението са продиктувани както от съображения за морално израстване, така и от практическа необходимост от познания в дадените области за реално приложение на красноречието. Тези негови размисли ме навеждат на паралел със съвременните тенденции в езиковото обучение или по-скоро с предизвикателствата пред езиковото образование, поставяни от пазара на труда. Днес от хората, които използват езика като свой инструмент - учители, преводачи, журналисти и т.н., се изисква теоретична подготовка в много други области, за да могат да използват езиковите си познания по предназначение. От друга страна, от хората с друга професионална подготовка се изисква знание на езици, както роден, така и чужди на достатъчно високо ниво за осъществяване на различни форми на комуникация – писмена и устна. Това търсене на многостранна квалификация води до необходимост от все по-широко развитие на интердисциплинарни подходи на образование не само в сферата на висшето образование, но още в средното училище. Така идеите за многостранна теоретична подготовка на оратора са в унисон с модерните изисквания за подготовка на професионалисти.

Квинтилиан прави обзор на развитието и формирането на оратора в рамките на римската култура. В него той изразява в хронологическа и тематична последователност възгледите си за всеки етап от образованието като път за това формиране. „Обучението на оратора” представя една цялостна образователна доктрина. Тя ни дава не само обширни и ценни познания за античната действителност, но и много полезни изводи за съвременната ни теория и практика на езиковото обучение и образованието в цялост. Можем да направим заключения за значимостта на добрия пример при началното усвояване на езика, за важността на индивидуализирания подход на учителя към учещите, за полезността от широкия кръг от знания, предлагани на учениците още от средното училище и за необходимостта от внимание към развитието на всички езикови умения, както по роден, така и по втори език. Изложението на Квинтилиан не пропуска

нито един момент от езиковото развитие и личностното израстване на учещия до неговата професионална реализация.

Разделът на произведението, посветен на обучението по реторика, представя в най-голяма широта и дълбочина възгледите на Квинтилиан за езиковото обучение. Та той самият е ретор. Това е неговата реална сфера на действие. С последователно представяне на гръко-римската традиция и излагане на собствените си заключения от своята преподавателска дейност разкрива дидактическата действителност на висшето римско образование. Макар днешното висше образование да предлага много различни профили, за него все така важи необходимостта от предоставяне на висока езикова култура на учещите, съобразена с тяхната специалност. И научната сфера, и бизнесът, и всички области на реализация изискват развита комуникативна компетентност от своите специалисти. А тя се изразява в успешното писмено и говоримо използване на поне два езика. Квинтилиановото изложение за развитието на професионално ниво на използване на езика е пример и вдъхновение за съвременните изследователи и преподаватели.

Приноси

Резултатите и авторският принос са изложени както следва:

1. Настоящият труд е първо обстойно изследване на „Обучението на оратора” на Марк Фабий Квинтилиан от лингводидактическа перспектива в българската академична литература.
2. Разработката предлага за първи път в българската академична литература паралели между античната теория и практика на езиковото обучение и съвременната лингводидактика.
3. Това е първи опит в българската академична литература да се изтъкнат качествата на „Обучението на оратора” като извор на идеи за развитие и усъвършенстване на модерното обучение по класически и модерни езици.
4. Предлагам свои преводи и тълкувания на откъси от трактата, които са съобразени с лингво-дидактическата перспектива на изследване. Поставям си цел да се уточни терминологията и да се спазва в последователното представяне на произведението. Тъй като публикуваният превод не е направен от дидактическа или педагогическа гледна точка, той не рядко подценява уточняването на терминологията. Затова на места съм добавила свои корекции, а на места изцяло свои преводи, които съм обозначила.

Смятам, че моят труд ще бъде полезен както за преподаването и изучаването на класически езици днес, така и за заниманията с модерните говорими езици. От една страна, творбата на Квинтилиан показва езиците, днес наричани класически, като живосредство за общуване и това подпомага прилагането на елементи от методиката на преподаване на модерните днес езици в процеса на обучението по латински и старогръцки. От друга страна, вижданията на римския ретор могат да насърчат сравнения и съпоставки с модерната методика на живите езици, от които да се извлекат изводи за улесняване и усъвършенстване на обучението по тях. Надявам се, че моята разработка би била полезна за осъществяване на връзка между процесите на овладяване и на двете групи езици и осъзнаване на културното и лингвистично взаимодействие между тях. Запознаването с възгледите на Квинтилиан за действителността на римското езиково обучение и образование в цялост може да подпомогне откриването и използването на връзки между граматиката и литературата на класическите езици и всички модерни европейски езици. А това би бил успешен подход за осмисляне на модерната езикова и литературна действителност чрез опознаване съдържанието и смисъла на традициите и новаторството.

Публикации по темата на дисертационния труд

„Принципи на езиковото обучение в Древния Рим според „Обучението на оратора” на Квинтилиан” – в „Чуждоезиково обучение” XXIV, 2008/5, 53-59.

„Образованието в Древна Гърция – езиковото обучение като основа за изграждане на личността” – X конференция на нехабилитираните преподаватели и докторантите отФКНФ, 2013 г.

"Квинтилиан като извор за историята на античното образование" - XII конференция на нехабилитираните преподаватели и докторантите от ФКНФ, 2015 г.

"Квинтилиан за литературата"- конференция, посветена на годишнина на проф. Т. Шопов , 2017 г. ; издадена в сборник в чест на проф.дпн. Годор Шопов „Педагогика на добрите възможности за учене на всички”, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски” 2018 г.

"Цицерон като теоретик на римското образование и пример за Квинтилиан в *Institutio oratoria*" - в списание Анамнеза год. XII, 2017, кн.1

"Обучението по "граматика" според Квинтилиан"- в списание Анамнеза год. XII, 2017, кн.2

"Римско образование" - в списание Анамнеза год. XII, 2017, кн.3

"За Марк Фабий Квинтилиан накратко" - на сайта на катедрата http://abc-bg.be/m_site1/obzor.html

"Езиковото образование в античния свят" - на сайта на катедрата http://abc-bg.be/m_site1/obzor.html

"Квинтилиан от модерна гледна точка" - на сайта на катедрата http://abc-bg.be/m_site1/obzor.html

"За писането и обмислянето като подготовка за говорене"- XV конференция на нехабилитираните преподаватели и докторантите от ФКНФ, 2018 г.

„Възгледите на Квинтилиан за стила като извор на идеи за занимания с лексика в днешното езиково обучение на високо ниво.” – XVI конференция на нехабилитираните преподаватели и докторантите от ФКНФ, 2019 г.

Благодарности

Бих искала да благодаря за напътствията и насърчението на моя научен ръководител проф. Димитър Веселинов. За неговия пример с въвеждането на метода на лингводидактическата реконструкция и представянето на лингвокултурната и лингводидактическа археология на познанието, които вдъхновиха моето изследване.

Бих искала да благодаря на проф. Тодор Шопов за неговата подкрепа и неговия изследователски пример.

Бих искала да изкажа и чувството си на удовлетвореност, че мога да работя сред колектива на катедра „Методика на чуждоезиковото обучение”, Факултет по класически и нови филологии в Софийския университет „Св. Климент Охридски”.